

УДК 167:168.5

Г.М. СТОЯЦЬКА

ПОТЕНЦІАЛ ГУМАНІТАРНО-НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ У ЗАГАЛЬНИХ ПЕРСПЕКТИВАХ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Стояцька Ганна Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Здійснюється аналіз об'єктивних можливостей світоглядного порозуміння «двох типів наук» та з'ясування перспектив гуманітарної наукової парадигми.

Ключові слова: парадигма, гуманітарне знання, нормальна наука, наукова методологія.

Осуществляется анализ объективных возможностей мировоззренческого взаимопонимания «двух типов наук» и определение перспектив гуманитарной научной парадигмы.

Ключевые слова: парадигма, гуманитарное знание, нормальная наука, научная методология.

In this article are probed the objective possibilities of ideological understanding the «two types of science» and the definition of the prospects for humanitarian scientific paradigm.

Keywords: paradigm, humanitarian knowledge (die Geisteswissenschaften), normal science, scientific methodology.

© Г.М. Стояцька, 2012

Світоглядною основою гуманітарних наук завжди була і залишається теза про можливість вивчення та віднайдення об'єктивних закономірностей людських мотивів та найрізноманітніших явищ суспільного життя так само, як у природі. Тому й методологія гуманітарних наук тяжіє до очевидних, інтуїтивно зрозумілих понять і констант, які мають об'єктивний сенс для кожного.

Але разом з тим, специфікою наукового дослідження у сфері соціогуманітарного знання, окрім його спорідненості із загальними проблемами логіки та методології наукового дослідження є: – невичерпність емпіричним змістом та нередукованість до нього; – принципова і об'єктивна проблема малої передбачуваності (порівняно з природничими науками); – відсутність бодай якихсь загально визнаних і беззаперечних критеріїв «правильності»; – неможливість застосування до нього операцій верифікації/фальсифікації, що у конкретній академічній практиці означає відмову від принципу спростовності.

Безумовно, даний ряд характерних рис можна продовжувати, але і названих цілком досить для постановки проблеми: розкриття специфіки організації соціогуманітарного знання потребує його видової демаркації не тільки за умовами достеменності та істинності знань (такі дослідження відбувається повсякчас), а за об'єкт-суб'єктною, методологічною та світоглядною складовими. Зрештою, якщо розуміти під природничими науки, що вивчають природу, а під гуманітарними ті, що мають певний стосунок до вивчення людини і різноманітних соціальних спільностей, то стає очевидним, що даний поділ — це поділ не стільки за предметом дослідження, скільки за принципами та структурою пізнавальної діяльності, в якій людина постає одночасно як об'єктом, так і суб'єктом пізнання.

Ступінь розробки даної проблеми зростає і постає надзвичайно актуальною з кінця XIX ст. — фактично, починаючи з досліджень в меж-

ах неокантіанства (ідеї Г.Ріккєрта про докорінну різницю наук про культуру та наук про природу), пошуків можливості уніфікованої мови науки у рамках Віденського гуртка, через «епістемний трикутник» у археології гуманітарних наук М.Фуко і до адептів ідеї «двох типів наук» початку XXI ст. Так, зокрема, серед представників російської соціогуманітарної культурологічної парадигми у цьому контексті зазвичай називають низку філософів та культурологів останніх поколінь: В.С.Біблера, А.Я.Гуревича, Д.С.Ліхачова, Ю.М.Лотмана, М.С.Кагана, А.П.Маркова, В.М.Межуєва, А.Г.Нікіфорова, А.Я.Флієра, В.К.Фінна, А.В.Юрєвича та ін. Серед вітчизняних фахівців, хто зацікавлений у дискусії про специфіку наукової методології у галузі гуманітаристики можна виділити: М.О.Булатова, М.Г.Марчука, О.Г.Охрименка, П.М.Петровського, Л.О.Шашкову та інш. З останніх українських досліджень у зазначеній проблематиці можна виділити, зокрема статті Н.Буруківської [2], С.Вінтонів [3], В.Зуєва [6] в яких, поміж іншим, досліджуються особливості становлення, формування та функціонування методологічних концепцій в галузі гуманітарного знання. Крім того, останнім часом словосполучення «гуманітарна парадигма» все частіше зустрічається у науковій літературі у контексті феномену освіти. Даний аспект проблеми окремо не розглядатиметься, натомість основною метою і відправним пунктом буде розкриття потенціалу та місця парадигми гуманітарного знання у загальному поступі сучасної науки.

Виклад основного матеріалу. Підстави науковості гуманітарних знань є одним з найбільш обговорюваних та резонансних питань у історії інтелектуальної діяльності людства. Відтоді як філософія та її похідні почали втрачати провідні позиції у загальному людському «науковченні», це питання жорстко поділило науку на «фізику» та «лірику». (Поняття «науковчення» в даному випадку вжи-

вається як загальна теорія наукового пізнання, заснована на логічній єдності уявлень [7]). Проблема парадигмальності соціогуманітарного знання — це частина більш широкої проблеми істинності гуманітарних знань та їх відповідності критеріям науковості в цілому.

Особливої уваги в контексті обговорюваної проблеми потребує понятійна визначеність. На сьогодні можна зіткнутись з двома основними термінами, які вживаються в контексті означеного кола проблем: гуманітарно-наукова та соціогуманітарна парадигма. Як за обсягом, так і за змістом дані поняття, очевидно, різняться, втім допоки ще не зазнали чіткої визначеності і докорінного розмежування. У академічній літературі переважно зустрічається просте словосполучення «гуманітарне знання» і лише у Проективному філософському словнику можна знайти визначення гуманітарної парадигми як системи тем, методів, способів осмислення, притаманних гуманітарним наукам (humanities, die Geisteswissenschaften). В ньому особливо підкреслюється, що умовою science є єдність природи, яка дає підставу універсальності відкритих наукових законів, тоді як можливість гуманітарного знання заснована на єдності та універсальності духу [9].

В останні десятиліття протистояння природничих та соціогуманітарних наук можна позначити двома, фактично протилежними питаннями: Чи існує наукове знання, яке б бодал в якійсь зі своїх форм змогло б уникнути соціальності? І чи є, власне, гуманітарне знання парадигмальним? Відповідь на перше питання — очевидна. Друге питання заслуговує окремого ґрунтовного дослідження у разі, якщо необхідно з'ясувати відповідність гуманітарних наук вимогам, закладеним у поняття парадигма самим Т.Куном [8, с.11]. Першою реакцією цілком може бути негативна відповідь на нього, оскільки гуманітарне пізнання завжди характеризувалось швидше діалогічністю, аніж пануванням однієї наукової моделі, з якої виникають конкретні традиції наукового дослідження (що є обов'язковою умовою для стадії так званої «нормальної науки»). Та й наукові революції (зміни парадигм) відбуваються у гуманітарному знанні з набагато меншими потрясіннями, аніж у природничій сфері. Зокрема, для сучасного філософа не стоїть питання про втрату актуальності ідей Платона порівняно з ідеями, наприклад, К.Поппера. Вчення класиків античності не перестають відповідати вимогам беззаперечної авторитетності та істинності у філософії, так як це зазвичай відбувається з авторитетами у точних науках. Наприклад, у повсякденному житті людства не обійтись без евклідовської та ньютонівської аксіоматичних систем, втім, саме ці системи в ході зламу наукових парадигм зазнали відчутної історичної ревізії і говорити про їх актуальність для, наприклад, сучасної фізики елементарних часток або фрактальної геометрії навряд чи доводиться. Натомість протилежний стан справ спостерігається у гуманітарних науках, в яких більшість беззаперечних авторитетів ніколи не втрачає ані претензій на істинність, ані актуальності. Водночас важливо пам'ятати,

що парадигма розуміється як концептуальна схема ідеалів та норм науковості для практичної діяльності певного наукового співтовариства. А співвіднесеність сфери практики та гуманітарного пізнання завжди залишатиметься болісним питанням для останнього та об'єктом докорів з боку послідовних природничиків.

Для будь-якої з концепцій істинності знань найбільш гостро завжди стоїть проблема критерію як аргументу на користь співвіднесеності знання з дійсністю. Природничі науки базуються на істинах, які немає потреби підкріплювати авторитетними іменами, оскільки ці істини самоочевидні (було б нісенітницею говорячи про гравітацію щоразу посилатись на думку Ньютона, оскільки в даному випадку суб'єкт пізнання, нехай навіть першовідкривач істини, є іррелевантним). Ідеал природничого знання — безособові підстави та аргументи, які, як правило, є або вірними, або ж невірними. У разі ж, якщо питання про істинність порушується у гуманітарних науках — не обійтись без конструювання певних ситуаційних моделей та посилання на авторитет.

Втім, подібний стан справ зберігається лише допоки ми не полишаємо меж парадигми «класичної» науки — тієї науки, для якої поняття пізнання ототожнюється з поняттям дискурсу [12, с.320]. В умовах сучасного стану розвитку науки та її тотальної інформатизації можна сміливо стверджувати про поступову спорідненість ідеалів та норм науковості у природничих та гуманітарних науках. Загальний науковий дискурс перестає бути «копією» природи, як це було у XVII-XVIII ст. і постає, швидше, як її довільна «картина», написана різноманітними засобами, а не лише за допомогою самого досвіду. Тобто гуманітарне пізнання сьогодні поступово долає вищенаведені аргументи і, принаймні за формальними ознаками, починає цілком відповідати вимогам до наукової парадигмальності, оскільки беззаперечно володіє розвиненою методологією наукового дослідження, і, як вже згадувалось, тяжіє до раціонального обґрунтування за зразком природничих наук. Тільки на відміну від останніх, найважливішою особливістю гуманітарної методології є домінування «суб'єктивістської орієнтації, зміна розсудково-пізнавальної мотивації наукового пошуку на проблемну детермінованість» [5, с.14].

Зрештою, сучасний стан наукових досліджень почасти дає підстави вважати, що класичне для нас уявлення Т.Куна про наукову парадигму поступово і саме зазнає «зламу». Сьогодні воно використовується повсякчас і стало ледве не синонімом поняття «течія», «напрямок» або ж навіть «кут зору». Наприклад, у порівняльному правознавстві слово парадигма стійко асоціюється з поняттями «правова система», у філософії права за ним закріпилось ототожнення з поняттями природне або позитивне право — двома основними лініями філософсько-правової рефлексії, які ніколи не змінювали одна одну в ході «зламу парадигм» і майже завжди були однаково впливовими і авторитетними у цій галузі знань.

То ж з одного боку, можна довго наводити ар-

гументи на користь того, що гуманітарне знання не відповідає вимогам парадигмальності (особливо якщо розглядати останню як одну з основних умов демаркації природничих та гуманітарних наук), з іншого боку – чим як не зломом парадигм можна назвати зміну філософських ідеалів політеїстичного світу монотеїстичними, а зрештою і секуляризацію філософії від релігії або її пряму залежність від масштабних наукових відкриттів Нового часу? Зараз у філософії домінує позиція, згідно якої гуманітарними парадигмами прийнято вважати певні моделі світосприйняття – позитивізм, сцієнтизм, антропологічний напрям (екзистенціалізм та філософську антропологію), феноменологію, синергетику, постмодернізм тощо. Кожного разу «концептуальне ядро методу формується у результаті поєднання двох векторів: самовизначення предметної області... та визначення світоглядних опозицій (тобто вказування на те, чим дана парадигма не є і що вона заперечує)» [5, с.11-12]. Такий підхід до розуміння парадигмальності гуманітарного знання дає шанси вирішення тих масштабних соціально-гуманітарних проблем, які є принципово невирішальними у межах компетенції окремих наук суспільного штибу [5, с.14].

Питання про підстави існування окремої методології гуманітарного знання залишається сьогодні у сфері загальної наукової методології найбільш «незручним». Не зважаючи на досить жваве обговорення ролі і місця гуманітарних наук у формуванні норм і ідеалів наукової діяльності взагалі, питання про їх методологію носить на сьогодні, швидше, латентний характер. Загальним пунктом даної позиції можна назвати певний «комплекс меншовартості» гуманітарної методології відносно системи ідеалів і норм природничих наукових досліджень. Цей комплекс формувався протягом останнього тисячоліття і, врешті, на межі XIX і XX ст. постав беззаперечно. Причому поряд із досить поміркованими оцінками і позиціями, як то: «...об'єкти, з якими мають справу історичні науки, повинні на противагу об'єктам природознавства, бути підведені під поняття культури... та протиставлені природничим наукам як відносно методів, так і відносно їх змісту...» [10, с.260], існують і набагато більш радикальні (чого лише варта відома сентенція академіка Л.Ландау про «класифікацію наук», у якій гуманітарним наукам було відведено роль «протиприродних»).

Почасти сьогодні подібне ставлення до методології гуманітарних наук спровоковано власними внутрішньонауковими проблемами та загальним переконанням, що на сучасному етапі розвитку гуманітарного знання наукові дослідження перебувають у кризовому стані. Зокрема, вважається, що сьогодні наявна «...відсутність самостійності розвитку власне гуманітарної методології та спроба компенсувати відсутність сталого розвитку запозиченням дослідницьких технологій з негуманітарного сектора досліджень». Вказується також на надлишковість суб'єктивного фактору у гуманітарних дослідженнях, що провокує високий ступінь само-refлексії автора та відміння обов'язковості надійної аргументації. Але найбільш «ніщивим» аргу-

ментом на користь беззаперечної кризи методології гуманітарного знання називається «відсутність у гуманітарній науці останніх десятиліть крупних наукових відкриттів, масштабних концептуальних рішень...» [11, с.127].

То ж яким є місце гуманітарних наук у загальному соціокультурному дискурсі? Чи не є вказування на означену кризу вироком, констатацією вичерпаності методологічних ідеалів у сфері сучасної гуманітаристики? Адже поміж іншим, вказані ознаки безперспективності свідчать також і про більш глибокі проблеми для будь-якого гуманітарія – про можливість масштабної ревізії вже не лише методів, а й недоторканої ще донедавна сфери – термінології гуманітарних наук. Сьогодні будь хто з гуманітаріїв, особливо той, кому за родом діяльності доводиться активно співпрацювати з аудиторією, досить часто може почути, що більшість понять, якими він оперує, мають більше ознак інтуїтивності, аніж науково стійкого змісту. Що розпливчастість, абстрактність та змістовна варіативність понять культурології, етики, філософії релігії, навіть філософії права зводять нанівець весь їхній тисячолітній духовний досвід. Одним словом, в наявності всі ознаки парадигмальності гуманітарної науки в її «негативному» варіанті – на який, зокрема, вказував і Т.Кун – стереотипності та шаблонності мислення. Тому як ніколи на часі є детальний аналіз об'єктивних можливостей методологічного порозуміння «двох типів науки» та з'ясування перспектив гуманітарної наукової парадигми.

Класик баденської школи Г.Ріккерт наголошував на специфіці соціо-гуманітарного пізнання з огляду на перманентну включеність в нього суб'єкта. Від присутності суб'єкта в гуманітаристичі неможливо відсторонитись. При цьому статус абстрактного суб'єкта тісно пов'язаний із теорією самопізнання та історичною детермінацією. Відтоді як І.Кант відкинув онтологічне обґрунтування знання та висунув на перший план структуру трансцендентального розуму, а Г.Гегель зробив суб'єкта з його свідомістю фігурантом всезагального історичного процесу, наука зазнала суттєвих змін. Сьогодні вона виступає важливим аспектом суб'єктивності та ледве не засадничою особливістю людського «я».

У зв'язку із цим неминучими завжди будуть питання суб'єктивної упередженості у пізнанні. Відомо, що класична наука прагнула елімінувати суб'єкта з процесу пізнання – це вважалось одним з вихідних принципів науковості та умовою класичного ідеалу раціональності. А от формування неklasичного типу наукового пошуку, що фактично збігається у часі із дебатуванням вже згадуваної головної проблеми неокантіанства, свідчить про посилення уваги до ролі суб'єкта, засобів, прийомів та операцій його діяльності. Саме в рамках неklasичної науки наголошується, що наявність суб'єктивізму у науці – момент неусувній, а для гуманітарних наук ціннісні установки дослідника є взагалі необхідною умовою отримання нових знань.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що взі-

рцем структурної цілісності наукового пошуку завжди виступала філософія Декарта, де метафізика, етика, вчення про метод, гносеологія і вчення про природу тісно пов'язані і засновані на принципі єдності. Усвідомлення та створення структурної цілісності методології та етики взагалі було вихідною посилкою картезіанської філософії, що втілена в уподібненні філософії дереву, де «коріння — метафізика, стовбур — фізика, а гілки — інші науки, що зводяться до трьох головних: медицини, механіки та етики. Останню я вважаю найвищою та найдосконалішою з наук, яка передбачає повний огляд інших наук і є останнім ступенем до вищої мудрості» [4, с.309].

М.Фуко, досліджуючи поле загального наукового дискурсу і чітко протиставляючи його полю недискурсивних «речей» (всій структурі матеріального, технічного, економічного потенціалу людського світу) виявив у ньому двонаправлене тяжіння «як до формалізму думки, так і до відкриття безсвідомого... тобто одночасне прагнення виявити і чисті форми пізнання, і спроби дискурсивно висловити сенс буття та загальний пізнавальний життєвий горизонт» [12, с.323]. Можна зробити висновок про незнищену світоглядну спорідненість двох типів людських знань, які незважаючи на будь-яке тяжіння до чистоти або демаркації, всі в основі своїй залишаються антропоморфними і глибоко вкоріненими у людському способі життя і саме це є основною внутрішньою колізією пізнання в цілому.

Висновки з даного дослідження можна звести до наступного. Порушене питання про парадигмальність гуманітарного знання є одним з аспектів більш широкого питання про науковість соціо-гу-

манітарного знання в цілому. А обговорення останнього зазвичай породжує низку наступних питань, однозначну відповідь на які дати так само неможливо. Масштабні природничі наукові відкриття XX ст. спричинили ломку парадигм чималої кількості природничих наук і, здавалося, повинні були б остаточно підірвати віру у пріоритетність природничого знання перед гуманітарним. Натомість розсудок традиційно чіпляється за звичні образи і дослідження «причин», а не «фактів» (О.Конт) сприймається як типова наукова неповноцінність.

Інша річ — розмова про специфіку методології гуманітарного знання, адже тут є підстави говорити про суттєві спільність або відмінність між науками, наголошувати на показовому для останніх десятиліть прагненні до «точності» в гуманітарних науках (не в останню чергу саме завдяки методологічній спільності), аналізувати межі евристичного потенціалу та наукового обґрунтування гуманітарних знань.

«Марковсе відкриття соціально-економічної обумовленості свідомості та матеріалістичне обґрунтування політичної економії дало потужний поштовх розвитку соціальних та гуманітарних наук... і перш за все пошукам їх методологічного самообґрунтування» [1, с.7]. Тож перспективи для подальших досліджень — очевидні. Сучасний же ж стан наукового пізнання позначений очевидною міжвидовою інтеграцією — як з точки зору напруження і використання міждисциплінарної методології, так і з огляду на характер сучасних проблем, що перед ним постають і за своїми онтологічними масштабами давно перевищили обмежені гносеологічні можливості наук одного певного типу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Автономова Н.С. Мишель Фуко та його книга «Слова і речі» // Фуко М. Слова і вещи: Археологія гуманіт. наук : Пер. с фр. / Мишель Фуко; [Вступ. ст. Н. С. Автономовой, с. 7-27] — СПб. : А-сад : АОЗТ «Талисман», 1994. — 405,[1] с.
2. Буруківська Н. В. Особливості методологічних концепцій гуманітарного пізнання // Філософські проблеми гуманітарних наук. До 175-ї річниці Київського національного університету імені Тараса Шевченка. № 14-15. — 2008-2009. — с.11-14.
3. Вінтонів С. Генеза поняття «гуманітарне знання» // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 412-413. Філософія. — Чернівці: Видавництво Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, 2008. — С.37-40.
4. Декарт Р. Первоначала философии // Сочинения: В 2-х т. : [Перевод] / АН СССР, Ин-т философии — М. : Мысль, 1989. — (Филос. наследие; Т. 106). — .—
5. Запесоцкий А.С., Марков А.П. Становление культурологической парадигмы — / (Дискуссионный клуб Университета; Вып. 10). — СПб. : СПбГУП, 2007. — 56 с.
6. Зуев В. Фундаментальні принципи і методи пізнання в реаліях класичної та некласичної методологій // Вісник інституту розвитку дитини. Вип. 19. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. Збірник наукових праць. — Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, 2011. — с.16-20.
7. Киссель В.Л. Наукоучение — философия общечеловеческого единства // Общечеловеческое и национальное в философии: II международная научно-практическая конференция КРСУ (27-28 мая 2004 г.). Материалы выступлений / Под общ.ред. И.И. Ивановой. — Бишкек, 2004. — С.200-206
8. Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. — М. : Прогресс., 1977. — 300 с.
9. Проективный философский словарь. — Санкт-Петербург: Международная Кафедра (ЮНЕСКО) по философии и этике СПб Научного Центра РАН. Т.В. Артемьева, И.П. Смирнов, Э.А. Тропц, Г.Л. Тульчинский, М.Н. Эпштейн. 2002.
10. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий. СПб. : Наука, 1997. — 532 с.
11. Селиванов В.В. Кризис методологий в гуманитарных науках // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана. Материалы международной научной конференции. 18 мая 2001 г. Санкт-Петербург. Серия «Symposium». Выпуск №12. — СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. — 328 с. Т. 1. — 1989. — 654 с.
12. Фуко М. Слова и вещи: Археологія гуманіт. наук : Пер. с фр. / Мишель Фуко; [Вступ. ст. Н. С. Автономовой, с. 7-27] — СПб. : А-сад : АОЗТ «Талисман», 1994. — 405,[1] с.